

Szabó Magda

Az atonalitás harmóniája Vörösmarty művészetében

Sok mindent számon kérhetett az élettől, de a rendezőre, a színpadmesterre, a szcenikusra, a fővilágosítóra vagy az ügyelőre nem lehetett panasza, születésekor felsíró hangja pótolta a nagy előadás kezdetét jelző gongütést. A történelem nem akármilyen színpadot rendezett be a számára, a koreográfus is iparkodott, a zeneszerző meg feltűnően sokszor alkalmazta a kürtöt, a triangulumot; a hárfafutamot, formabontó módon, dobpergés kísérte. Tíz évvel II. József halála után születik, s mikor utolsót lélegzik tizenkét nap híján ötvenöt évesen, a legsötétebb elnyomást éli a nemzete. Ha az elmúlás pillanatában csakugyan visszaint felénk a múltunk, gazdag előadás képei vetülhetnek elébe, a szkénén a pataverte por vérrel keveredett a mjuzikelesített nemzeti westernben, a rendező sok lovat rendelt a háttér függöny elé, volt köztük saját költői leleménye is, Tomboli paripa, meg a Két Szomszédvár ártatlanul legyilkolt Fecskéje, de a legtöbb állat valóban élt valamikor, például egy, az ország életét a költőével együtt befolyásoló, változó harcterekről Pesten át végül Döblingbe nyargaló huszártiszté. Átfutott gyerekevei színpadán egy másik híres paripa is, Waterloo csatakos talajáról tévedt a díszletek közé, itt-ott igások kócos feje is felbukkant, nyomorult, csak a földmunkát ismerő lovacskaké, de akadt meglepően elegáns is, látszott, hogy a császári lovardában képezték, ez Edward-Ferenc József feledhetetlen fakója. A látnivalót briliáns táncjelenetek színesítették, az insurgens urak és dámaik palotást lejtettek, a Bécsi Kongresszus nagy valcerét maga Metternich herceg vezényelte.

A háttérfüggönyre vetített képek is figyelemreméltóak, hol tűzvész jeleznek, hol tenger tetején szigetet, ott ring saját képzeletének tündér látomása, a Délsziget és jobbról mellette Elba, balra Szent Ilona, a szárazföldi clipek mind posztmodernnek, a bécsi katedrális a debreceni Nagytemplomnak dönti hátát, a két épület fölött, mint a *Dolce vita* szálló Krisztusa, ott lebeg az Izsák katedrális. A tüllfüggöny mögötti víziók logikusok, mi csodálnivaló volna abban, hogy Szép Ilonkát nem vadász kergeti, hanem Erinnisz, vagy Bajza József apácaruhában áll valami parton, és a vélumával integet az után a hajó után, amely Kerényiékét röpíti az amerikai emigráció megdicsőült iszonyatába, miközben Kossuth és Görgey pas de deux-t lejtenek egymással, később mindkettő eltűnik, a cirkuszporondon egy szőke és egy barna kiskutya nyüszít, Zrinyi Miklós vadkana mellett a *Fóti dal*ban megénekelt valamikori halebéd szálkái villognak, mint a huszárkardok, és udvariatlan londoni munkások sörrel locsolják Haynaut. A végső másodpercben a halhatatlan négyes fogatot is látnia kellett, önmaga figuráját másik három szárnyas jelenség oldalán, a világhír

szintjéig nemesedett magyar irodalmat röpítő kvadriga egyik utasa Petőfi, igaz, hogy már halott, de a halhatatlanok halálának nincs gyakorlati jelentősége. Ő Petőfi az egyetlen, aki nem is álcázza magát, Arany persze igen, kukoricakúpból kihúzott tengeri kócból van a csótárja, Jókainak segített színésznő felesége, kimaszkírozta, ő kis hegyes sapkában a rémült bohóc. Vörösmarty jelmeze a semmi, pedig a szél fúj, a zápor csapod, de törvény, hogy meztelenül reszkessen, hiszen szegény Tamás fázik. Mikor a fővilágosító bekapcsolta a reflektorokat és felizzott előtte az öröklét, meglepődött, voltaképpen milyen ismerős a szemének a lux perpetua, nyilván ezen a világon a kozmikus sugárzás mindig is logikusabb fényforrás volt számára a biedermeier lámpafénynél.

A scenikus egyébként kevésből kiállította a színpadot, a bitók őserdejéből ingyen összeállt a modern ízlés megkívánta faszervezet. Vajon aki ott sírt mellette ezekben a percekben, sejtette-e, voltaképpen milyen derűvel és békésen hanyatlott a halálba, mert végre ledobhatta magáról az élete kezdete óta valaki, vagy valami miatt állandóan vállalandó felelősség gerincroppantó súlyát, amelyet nem emberi, de gigászi vállra méreteztek. Az elmúlásban végre, először egész élete folyamán, mindentől és mindenkitől, még önmagától is szabad lett.

Különös, hogy számára csak a halál hozhatott megoldást, a máját tépő sas csak akkor hessent el róla. A kvadriga többi röpítői mindegyikének megadhatta volna sorsa, amire vágyott, ha a magyar és a világtörténelem megfelelően kooperál, de Clio nem volt előzékeny. Petőfi, akinek közülük a legszerencsésebb keze volt ahhoz, hogy a hétköznapi homoktengerében megtalálja és észrevegye a csillámszilánkot, egy diadallal megvívott szabadságharc után nyilván azonnal visszatér a házi tűzhelyhez, s boldogan él a szabadságharcot átvészelték lehetőségeivel, mert olyan kulcsszava volt, amely beillett a megoldhatóság zárjába, s ugyanez vonatkozik Aranyra is, Jókaira is. Ha a nemzeti történelmi fonál nem csavarodik a nemzetközi politikai szövőszék szálai közé, ha az Udvar megtartja a szavát, a cár nem küld ellenünk sereget, ha kivívjuk függetlenségünket és ugyanazt éri el velünk együtt minden „rabszolga nép”, ha békés demokráciában dolgozhatnak, Petőfi visszatér az irodalmi- és közéleti porondra és boldogan elfelejti a Szeptember végén sajtósági próféciáját. Arany se volt, lett volna menthetetlen, ő aztán igazán elmondta póz nélkül, mi számára a kívánatos létforma, a zöld lomb árnyán megkapott árnyas fészek, lehetőleg Keleten, jó messzire Pesttől és az Akadémiától, konferenciák, ülészek, szalonkabát és kitüntetések nélkül, csendes, határidő nélküli babrálás kedves anyagával. Az a bizonyos független nyugalom. Arany igazán keveset kívánt, holtig biztosított, csekély, de semmivel nem veszélyeztetett tartást munkássága fejében, a nemzet kincstárat adott neki helyette, amelyben zavartan, kelletlenül bolyongott, amivel nem tudott mit

elkezdeni. Arany szerény kulcsszava is beillett volna a teljesíthető kívánságok zárjába, akár Jókaié, aki a legszerencsésebb volt a négyes fogat tagjai között, de aki írói életét halála percéig megkeserítette, hogy a közönség, az ország rajongó szeretete és elismerése mellé sose kaphatta meg a szakma korabeli Osváthjának fenntartás nélküli dicséretét, Gyulai képtelen volt kimondani az igazságot, hogy Jókai századában az egyetlen igazi regényíró, mert azt teszi, amit a regény műfaja megkíván, nem filozófiát ír, nem néprajzot, etikát, ? hanem mesét, méghozzá egy ? monumentális katasztrófát átvészelt nemzet vigasztalására és szórakoztatására. Ez a világméretű prózaíró úgy halt meg, hogy sose nyerte el, amire vágyott, az irigyei fanyalogtak, Gyulai meg éppúgy nem adott neki babért, ahogy a király érzékenységének kímélése miatt az aradi vértanúknak sem küldte el a kegyelet hivatalos koszorúját.

Vörösmarty volt az egyetlen, aki kívül maradt a megoldás lehetőségein, mert a trauma: mindenért ő felelős, nem belenevelődött, de vele született, és mint az epidermisz, vele együtt tágult és nőtt az évek folyamán. Először csak családja gondját vállalta fel, aztán a reformkor eszmét közvetítő irodalomét, később a hazáét, aztán Európáét, mire a világegyetem is terhei közé jutott, már világossá vált, vibráló aggodalma csak az elmúlás révén, a tudat elvesztésével semmisülhet meg. A zseni sokféle, nem elengedhetetlen kritériuma a katasztrófa-tudat, de arra sincs biztosíték, hogy nem jelentkezhetik az alkotó életében, vagy nem kísérheti haláláig. Vörösmarty ösztöne mindenesetre tévedhetetlenül megtalálta az idillben a diszharmonikus ellenpontokat, ez az alkotó gondolatban ködképek, csudaszörnyek, üstökösök, buja tenyészet közepén villám megvilágította, simára pusztult kőtetők, tengerbe dobott üszkös embertest-maradványok mellett – között élt, s ha mégis dehogy hármás, egyetlen viszonylagos harmóniát ígérő útra tévedt a lába, az ösvény, mint az áttépett gumiszalag, visszapenderedett előle, s magánélete ördögfiat megszótkok ostorral, bocskorral. Mint a Délsziget hősének, neki is kettévált lába alatt a talaj, még semmit se tudtunk az ufókról, mikor neki már csillagporosak voltak az ujjai és más időfolyosókról jelentkező orkán tépte az üstökét. Gyulai égbe vitte értékelésével, de vagy nem értette, amit elemzett, vagy saját ízlésvilága szerint korrigálva plusz-mínusz modulálta, így aztán nemigen tudatosulhatott a Szózat írójáról, hogy nélküle nincs huszadik századi posztmodern Magyarországon, sem az, amit Gyulai amúgy se tudhatott, de ha tudta, se vállalt volna, hogy élete folyamán voltaképpen csak barátai, eszme- és munkatársai voltak, de művészoptikájának kollegáit a huszadik században keressük. Ha Isten ecsetre szánja, ő festi meg a Guernicát, tehetetlen reménytelenségét majd megírják az egzisztencialisták, bölcsője, ha senki sem tudta, akkor is Mahler évtizedekkel utóbb létrejövő gyászdalaira rengett és Schönberg zenéjére, neki készült Bartók Mandarinja, Mrožek keze éppúgy az

övé, mint Orwell utólag őt igazolt világa. Mindenki rokona, aki szintén ősznek látta a földet és istenarcú szörnyetegnek az embereket. Hát csoda, hogy családja riadtan bámult rá, mikor írói arcképe már teljes veszedelmes fényében felsugárzott? Hát csoda, hogy a csoda mindig érzékelhető, de mindig elemezhetetlen? Mit tudtak korábban vagy néhány évvel, esetleg évtizeddel halála után elkezdni sajtósági emberi és művészi képletével, s mit a marxista elemzés? @Meg sem kísérlem, hogy ezer fedőrétege alól megpróbáljam kegyeletes vásznaiból kicsavarni s a köz szemének kitenni irodalmunk e rejtelmes óriásának múmiáját, csak az derülne ki, az ezeregyedik, nem gyanított lepelt nem tudjuk lefejtetni, az már legbelső titkára borul, még a tudománynak sincs joga a bontogatáshoz. Amire vállalkozom, a korrekció hol Makart-csokros, hol sarlós-kalapácsos ravatalon becézett sztereotípiákon.

Próbáljuk meg a nagy nemzeti négyes fogat tagjait napjainkban elhelyezni. Petőfi ott küzdene a haladó erők oldalán, polgárjogi harcosként élvezné a technika eredményeit, Arany gyanakodva, bizalmatlan kézzel indítaná meg az előadását rögzítő magnetofont és gyűlölné a kamerát, aránytalannak ítélné a technokrata világot, s életveszélyesnek a belső nemesülés hiányát. Jókai boldog volna, hiszen ő már akkor ismerte az ichort, mikor még nem volt pusztíthatatlan műanyag, látta Tatrangi Dávidot és az úrben száguldó emberiséget, Lajka kutya feltűnése előtt, meghívná teára Habsburg Ottót, lapot szerkesztene, s bizonyos, hogy nem csukná el a televíziót az éjszakai, erotikus filmek vetítése idején. Felfogni, mi történt a szemre óriási haladást igazoló világban, teljes tökéletességgel csak Vörösmarty tudná, akinek múlt századbeli sajtósági látomásai nem voltak kevésbé riasztóak és irreálisak, mint a lombikbébi vagy a szervátültetés, s politikai érzéke azonnal észrevenné, hol s mivel kamuflálja magát a nemzeti és nemzetközi snur. Szétvert családok, tartalmukat vesztett etikai főnevek, a fertőződött anyaföldön ide-oda menekülő beteg hangyává gyalázódott emberiség mind az ő rettenetes hajdani kényszerképzetek megvalósult elemei, egész élete rémek közt telt, a rémmé torzult világ csak undorítaná, nem félne tőle, nem és nem. Az egyetlen, ami leterítené, mint egy rosszul végrehajtott karate ütés, az a kétségbe ejtő felismerés volna, hogy az a magyarság, amelynek legjobb képviselőinek Zrínyi mutatott példát, amely olyan hallatlan bátorsággal tudott meghalni a hazájáért, élni már nemigen tud érte. Amit ma rontunk el, amit nem védünk ki, attól rettegett Vörösmarty Mihály már az anyaméhben, attól tizenkét, huszonkét, harminckét éves, akárhány éves korában, ezt a konstruktív rettegését nézték megbocsátó jóakarói és a művei elemzésével foglalkozók sora destruktív, az elmebajra emlékeztető deformitásnak, s próbálták mentegezni miatta, például hozva fel szelídebb és derűsebb periódusai igazolására a kedves Petikét vagy az

erdők szép virágát, a tökéletesen félreértett Szép Ilonkát, azzal iparkodtak kiegyenesíteni az elemzésekben egyre morbidabb mélység felé hajló derekát, hogy végtére is mégiscsak ő írta a *Zalánt*, volt ő Deli Vid is, nemcsak a biedermeiert és a marxizmust egyaránt irritáló depressziók áldozata. Kész szerencse, hogy mikor élt, még nem ismerték az alkotó teremtő rémképeinek megfélemezésére szolgáló orvos kémiai módszereket, elektrosokkot, ha a sztálini korban mer ilyen kétségbe esett lenni, mint amilyen volt, orosz földön bolondok házába csukják, nálunk emigrációba kényszerítik. Saját nemzedéke irgalmasabb volt, az csak lesajnálta, korholta, hogy rossz gazda lett belőle vénségére, a dinnyéi sose sikerülnek, nem ápolja magát, talán már nem is kell egészen komolyan venni. Szégyellem idézni Gyulai Pál Aranyhoz intézett levelét, amelyből kiderült, a *Vén cigány* egy esztendeig hányódik szerkesztőségétől szerkesztőségig, mindenki viszolyog tőle, zavaros, mondják, rossz vers, „szegény öreg Vörösmarty – sóhajt az esztéta – csak azt tudja írni, amit ír; a *Vén cigány* eleje szép, de a folytatás már aligha használható, gyenge az, zavaros.” Hát persze, minek ilyen illetlen ábrázolásokkal idegesíteni az olvasókat, akik úgyis gyéren vannak, Gyulai kritikai demokratizmusa olykor? Jókait értelmetlenül lelkendezőnek gyanítja, elmarasztalja miatta, ha Vörösmartyt észreveszi? hogy Sarastro áriáját elnyomja fülében a világ nyomorúságának nemzetközi disszonanciája? Petike rókamálás öltözékét rég megették az egerek, Juliska meg nem jöhet, mert mindannyiunkkal együtt ott bolyong egy rejtelmes kastélyban, ahonnan nem menekülhet, ítélet vár rá, de nem tudja, ki vádolja, azt se, mivel. Dehogyan megy Petikéhez, még a szemét is befogja, mert a hold verte homályban jobb nem látni azt, amit nem ért, hogy a szörnyeteg emberiség egyszer csak addig bolyong és rikoltozik, míg undorában meghasad az atommag és ránk köszönt Hiroshima, vadászt, ősz Peterdit elfújja a szél, s a *Fóti dal* dallamvezetése elgörbül. Mennyit kerülgeti és milyen reménytelenül Vörösmarty alkotói mondanivalója diszharmóniájának a titkát a biedermeier nagy magyar szemérmese, a sajnos sokkal jobban halló marxista Tóth Dezső reflexióit meg a pártfegyelem parancsolja vissza, egyikük se boldogul vele. Gyulai fel sem tudta fogni egy életmű ilyenfajta hangszerelését, annyira távol esett saját belső hallásától és konvenciói nyűgétől, a másik meg kénytelen volt hátat fordítani az érzékelt valóságnak. Vörösmarty rím- és ritmuskultúrája révén akár nemzeti versidomban, akár bármilyen nyugat európai versmértékben képes volt megvalósítani és jeleníteni hangulatot, helyzetet, helyszínt, történetet, tájat, ilyen tekintetben nagy tanítványa, Arany alkotói képlete emlékeztet majd rá, mint ahogy mindkettőjük arcát ott ringatja Babits verseinek hold verte tengere. A költő puha likvidái, pattogó affrikátái, lágy vagy kemény dentálisai a spiránsokkal, váratlan gutturálisokkal bármely megoldásra képesek, mély vokálisaival éppúgy tud kriptalevegőt közvetíteni,

ahogy a magasakkal az extázis lihegését, de életművében tökéletes verselési készsége kamuflázs, tényleges közölnivalóját és felismeréseit borítja irgalmas ködfátyolba velük. Sok minden más között ez sem vevődött észre, vagy nem volt szabad a felismerést megfogalmazni, pedig olyan világos: Arany magyar alexandrinja vagy bármely, ősi nyolcasos vagy háromütemű, magyaros verssora után logikus társművészeti rögzítés egy olyan zenemű, amely a finnugor sámánmisztika magyar változatának megvalósulása, mondjuk, a *Villő* vagy a nemzetközien reális panasz és segélykiáltás, a *Psalmus*. Petőfi úgy dalolt, ahogy keble istene diktálta, a közlendővel együtt született benne a forma, ha akarta, fújta a magyar pusztá furulyáját vagy csengette Papageno csengőit, Vörösmarty az első olyan költőnk, aki a nemzeti és nyugat európai versformák segítségével illetőleg azok ellenére, ellenpontos hangszerelésével feje tetejére állítja saját mondanivalóját, hát persze, hogy a dinnyéi nem sikerülnek, mikor harmóniája álhangfalai mögött, akár Bartóknál, már a biedermeier idején megszólal az egyszerre nemzeti és ugyanakkor nemzetközi atonalitás, s a forma külső bravúrára belső formabontás cáfol. A szikár szerkezetben fülünk hallatára vész ködbe a tiszta csengés, amit a mesteri ritmika megőriz, az már nem saját sorsát nyomozza, hanem a nemzetét, melynek feltételezett megsemmisülését oly elevenen elképzei, hogy mindjárt a színpadot is berendezi a nagy halottat körbefogó szervezetekkel, ott állnak az Európa Tanács tagjai, az Egyesült Nemzetek, mindenki gyászkönyvet sír, a segítség valahol vagy elakad, vagy ellopódik, és tétele nemcsak ránk, de mint kiderül, bárkire állhat, esténként átéljük a híradóban, hogy süllyed el szemünk láttára a boldogtalan Jugoszlávia. Micsoda szabályos versek takarják a rettegtetően szabálytalan világsorsot, pedig Vörösmarty nem ismeri sem a konzumtársadalom veszélyeit, sem a túlnépesedést, eszkalációt, sem a fekete Afrikát vagy India gondjait. Alkotó génusza önmaga érzékelésétől megrettenve kiszúrta a jövő S. O. S. jelzéseit, halpikkelyek szinte érzékelhetetlen csengése és a föld kérgén magát átfúró, kacéron menekülő koporsó lehullt rögei dübörgése közben abszolút formaművészetét ráborította elsődleges mondanivalójára, míg a takarhatatlan mögöttes csak számára érzékelhető képernyőjén ott izzott Csernobil. Hát persze, hogy kellemesebb arról beszélni, milyen hajnalszépek alakjai, csak száguldjanak a daliák, és nem szabad azt képzelni, hogy Prometheus sasa köröz itt, hanem egy kis gili, aki zöld ágon zokogva bűg. Az igazi Vörösmarty az, aki a leányka szerelméért feldúlná amúgy is dúlt életét, minden más illetlen disszonancia, már a betegség és öregedés tünete. Hasztalan árnyalni vagy tagadni: Vörösmarty világméretű költő, nélküle nincs sem Arany, sem Petőfi, hármójuk nélkül Ady és Babits és őnélkülük Radnóti és József Attila, nincs Pilinszky, Rába, Nemes Nagy, nincsenek a most élő nagy lírikusok. Egyszer azért

ki kellene mondani, hogy valamennyiünk harmonikus vagy disszonáns építkezési lehetőségét Vörösmarty atonalitása szabta meg.